

Живојин Жујовић и Црна Гора

У другој половини XIX века у јавном животу пробуђених јужнословенских и балканских народа, вековима национално угњетаваних и феудално потлачених, постепено све више преовлађују идеје грађанске демократије и потискују у позадину ранија, преживела и дотрајала, патријархална, конзервативна, феудална и умногоме још средњовековна схватања. Овај процес обављао се у земљама под Хабзбуршком Монархијом знатно раније, брже и успешније него у балканским земљама, друштвено и културно заосталим под дуготрајном турском владавином, а најдуже је трајао у оним земљама које су још чамиле под турским феудалним јармом. Конкретно говорећи, грађанска класа код наших народа формирала се прво у Аустрији, односно у Војводини и Троједној Краљевини (Хрватској, Славонији и Далмацији), затим у Србији и Црној Гори, Босни и Херцеговини и најзад у Македонији. У свакој од ових земаља буржоазија се формирала под посебним условима и са својим специфичним карактеристикама. Упоредо с тим преовлађивали су и капиталистички односи, развијала се трговина и индустрија, појачавао се промет са живљом разменом сировина и тежњом за новим тржиштима. Млада и полетна буржоазија у јужнословенским земљама све је изразитије испољавала своје аспирације за националном независношћу и државном самосталношћу, нарочито у Србији и Црној Гори.

Први националноослободилачки покрет, који је јаче заталасао све јужнословенске земље, био је Први српски устанак који је поникао у Шумадији, али је убрзо превазишао њене оквире и снажно захватио и Војводину, и Босну и Херцеговину, и Црну Гору, и Македонију и Бугарску, а одјекнуо и у Хрватској и Далмацији. Други националноослободилачки покрет, иако је првобитно имао поглавито културно-просветно обележје, био је покрет Уједињене омладине српске 60-их и 70-их година. Поред свога српског имена, покрет је убрзо израстао из искључиво српских националних оквира, заталасао безмало све јужнословенске земље и прерастао у један шири, општедемократски и револуционарно-ослободилачки покрет, са извесним подземним, илегалним, карбонарским компонентама. Омладински покрет није био ни изузетно хомоген, ни спљска монолитан. Сав у тешким унутрашњим

противречностима и класним сукобима, омладински покрет је имао своју десницу, са извесним великосрпским националистичким тенденцијама и са крупном буржоазијом на челу, затим свој центрум, са српским народњачким програмом и грађанско-демократском структуром, и најзад своју левицу, са републиканским и социјалистичким тежњама. Један од истакнутих претставника омладинске левике био је и Живојин Жујовић (1838—1870).

Погичући из старе, угледне, патријархалне грађанске породице, Жујовић није одједанпут, изнебуха, постао социјалиста. У својој раној младости врло религиозан, притом одушевљен словенофил, Жујовић после завршене гимназије одлази у Русију и прво студира Духовну академију у Кијеву. Али, када се упознао са писцима напредне руске мисли и са идеолозима руске револуционарне демократије, он напушта теологију и прелази у Петроград, где студира природне науке, одушевљавајући се нарочито Дарвиновим учењем. Желећи да научи немачки језик и да се упозна са западноевропском културом, Жујовић одлази у Минхен, где је између осталог проучавао економске теорије прогресивног либерала Карла Хајнриха Рауа. Осим тога, у Минхену Жујовић постаје један од најактивнијих чланова *Завере*, српског студентског друштва које се налазило на крајњој левици Уједињене омладине српске. Али, он није дуго остао у Минхену, јер му је престоница Баварске била „сувише клерикална и католички мрачна“, као што вели у једном свом писму. Спутаван у својим стремљењима, он напушта Минхен и одлази у „слободну републику Швајцарску“, и то баш у Цирих, тадашње главно жарниште интернационалног социјалистичког покрета. Ту он долази у прилику да се лично упозна са многим политичким емигрантима и револуционарима из свих крајева света. Осим тога, он неуморно учи и грозничаво чита, нарочито дела из биологије, материјалистичке филозофије, политичке економије, културне историје и других друштвених наука. Ту је он постао „први социјалиста међу Србима“, како га је обележио Светозар Марковић, у своме писму сестрама Нинковић, датираном у пожаревачким казаматима 9 маја 1874.

Некоји наши грађански историчари покушавали су да оспоре Жујовићев социјализам; други су га сматрали само утопистичким теоретичарем; трећи писцем и идеологом без икаквог уплива на своју средину. Међутим, Жујовић је утицао на нове нараштаје не само својим чланцима и расправама него и својом темпераментном личношћу и бујном речитошћу. У свом предавању о Светозару Марковићу, поводом 50-годишњице његове смрти (објављеном у часопису *Буктиња* за април 1925), говорећи о првим српским социјалистима, академик Јован Жујовић, син некадашњег књажевског пуковника, министра и државног саветника Младена Жујовића, испричао је између осталог ову карактеристичну епизоду. Заједно са својим старијим братом Ђорђем,

свршеним питомцем Војне академије, млади Јован Жујовић, као ученик виших разреда гимназије, одлазио је често на разговор Живојину Жујовићу и сачувао је лепу успомену о њему све до своје дубоке старости:

„Слушали смо га више пута да неким младим људима, којих се више добро не сећам, говори о Правима Народа, Слободи, Републици, Социјализму, Прудону, Беклу. Неколико пута застао сам код њега и слушао о томе истој разговоре руског емигранта Рајевскога и српско-бугарског књижевника Љубена Каравелова. Сећам се како ми је Каравелов показивао слике лепих предела у Швајцарској, да би ми, ваљда, и тиме омилили ту земљу и њено државно уређење. Мора бити да смо брат и ја њихове речи усвајали и ревносно их понављали, јер једнога дана, када мој брат при ручку поче нешто говорити о некој правој народа, отера га отац од трпезе и погледав оштро у мене уздахну: „Отрова вас обојицу Живојин!“

За старог и конзервативног књажевског пуковника и државног саветника био је Живојин Жујовић само — „травач омладине“! За нове нараштаје младих и напредних српских интелектуалаца био је исти Жујовић сејач нових идеја и крчилац нових путева.

Као студент у Цириху Жујовић је похађао часове и на Правном и Филозофском факултету, па чак и на Политехници. Између осталог, Жујовић је посећивао и предавања чувеног циришког професора Јоханеса Шера (Johannes Scherr, 1817—1886), једнога од најистакнутијих тадашњих књижевних и културних историчара у Западној Европи. Главна су му научна дела: *Немачка културна и морална историја* (Deutsche Kultur und Sittengeschichte, 1852—53); *Општа историја књижевности* (Allgemeine Geschichte der Literatur, 1851); *Историја религије* (Geschichte der Religion, 1855—57); *Шилер и његово доба* (Schiller und seine Zeit, 1859); *Блихер, његово доба и његов живот* (Blücher, seine Zeit und sein Leben, 1862—63) итд. Демократа и републиканец, стојећи на грађанској левици, Шер је — насупрот великој већини тадашњих европских историчара, који су обрађивали поглавито историју држава, династија и ратова — стављао у први план културну и друштвену историју. Иако сам није био социјалиста, него прогресивни либерал и републикански демократа, противник католичког клерикализма и ватиканског империјализма, Шер је био симпатичан тадашњој студентској омладини, јер је спадао међу најслободоумније професоре на тадашњем Циришком универзитету, који је био познат по свом либерализму, али међу чијим је професорима, поред либерала и грађанских демократа, било и конзервативаца, исто као и на осталим швајцарским универзитетима.

Када је Жујовић дошао у Цирих, Шерова *Историја књижевности* већ је била доживела велики успех. Била је преведена

на неколико језика и постала најраширенији уџбеник за студенте књижевности на многим европским универзитетима. У то доба Шер је држао упоредо две катедре: катедру историје светске књижевности на Филозофском факултету и катедру политичке историје Новог века на Политехници. Жујовић је посеђивао Шерова предавања на оба факултета. Међутим, једнога дана, 8 фебруара 1867, на часу политичке историје, предајући о Кримском рату, Шер је категорички тврдио — без икаквог детаљнијег образложења и без најосновније научне аргументације — „да су Црногорци разбојници и по рођењу и по занату“. Разуме се, Шер није ни слугио да ће се међу његовим слушаоцима наћи и неколико Срба које ће ова увреда и неправда тако дубоко заболети да ће отворено устати у одбрану Црногораца. Већ после неколико дана, у циришском *Дневном листу* (Tagesblatt) од 11 фебруара 1867, изишао је „најучтививији позив на историка да свој суд о Црногорцима изрази мало јасније и тачније“. Позив је потписан од „неколицине његових слушаалаца“. Један од ових био је, наравно, и Живојин Жујовић. У свом исцрпном и документованом чланку *Историк Ј. Шер и Црногорци* (*Застава* од 4 и 8 марта 1867), написаном и објављеном у име Славенског друштва, организације словенских студената у Цириху, Жујовић је репродуковао Шеров усмени одговор слушаоцима. Уместо да им одговори преко циришког листа — као што су они то с правом очекивали — Шер им је одговорио усмено и то још на овај начин:

„Истога дана увече многобројни слушаоци историка били су не мало изненађени појављењем професора за катедром са „Дневником“ у руци. Изглед историка изражавао је срдитост. Очекивало се нешто необично. Саркастична интродукција историка претсказивала је слушаоцима да ће реч поћи најпре о јавно затребаном објашњењу. Потмули смех слушаалаца био је одјек на професорове сарказме. Упућујући „неколицину његових слушаалаца“ к бољем изучењу историје црногорске, професор-историк завршио је своју беседу овим речима, жешћим тоном произнешеним: „Понављам са још жешћим изразом: Црногорци, то су разбојници!“

Може се замислити у којој је мери овај испад славног научника и угледног професора узбудио све словенске студенте уопште, а српске нарочито. Широј Словенства постојао је већ тада читав култ Црне Горе и Црногораца, тако да је оваква карактеристика изазвала разумљиво оторчење. Код таквог стања ствари сасвим је појмљива смелост младога Жујовића да — под својим пуним потписом — устане у одбрану Црногораца са свим жаром своје младости:

„Глас из благословене, слободне, срећне швајцарске републике, ове прелепе баште, што стоји посред страшног европског корова, да су браћа моја Црногорци разбојници и по рођењу и по занату, с једне, и моје високо поштовање према аутору најновије

„Својште историје књижевности“ и „Историје немачког духовног развића“, с друге стране, — ето шта ме изазива да у овом, истину бранећем органу, кажем две три речи за Црногорце.

Једини аргуменат поштованог историка, на ком он оснива свој суд о Црногорцима, састоји се у том, што се Црногорци безпрекидно баве пљачкама у Албанији, Херцеговини и Босни, па и у Далмацији — земљама суседним са Црном Гором. Ради бољег убеђења поштовани историк представља и мотив црногорског разбојништва, који се састоји у необходимости, условљеној неплодородношћу земље и одсуством сваке трговине у Црној Гори“.

Побијајући овај „једини аргуменат“ цришшког професора као резултат недовољног познавања ствари, Жујовић повлачи паралелу између плодне земље у Швајцарској и у Црној Гори, и на основу статистичких података доказује да Црна Гора има пропорционално 20% више плодне земље него Швајцарска.

„По Хибнеру, Црна Гора заузима простора од 73 кв. миље, но по последњем нацрту црногорских граница, које су свагда припадале Црној Гори, но нису подпуно признаване од стране Порте, просторија Црне Горе рачуна се у средњу руку 100 миља. Народа на тој просторији рачуна се, по Хибнеру, 192.000. Међутим, по истој статистици Хибнера, Швајцарска броји до 739,51 кв. миља с насељењем од 2,510.494. По томе, док у Швајцарској на миљу долази око 3425 душа, у Црној Гори једва долази 1920. Узмимо сада одношај плодородне земље, у обема државама, к неплодородној, и изразимо то цифрама. Нека буде общта норма плодородне земље према неплодородној 100, уклонене од те норме у Швајцарској биће према уклонену у Црној Гори приближно следеће: Швајцарска 60: 100, Црна Гора 40: 100. То значи, да Црна Гора пропорционално има 20% више плодородне земље него Швајцарска.“

Прелазећи на питање трговине у Црној Гори, Жујовић признаје да је она, у датим историским условима, слабо развијена, али побија Шерово тврђење да трговине уопште нема:

„Што се тиче црногорске трговине, истина је да је она слаба, но није истина да је посве нема. Унутрашња црногорска трговина осим три-четири тачке, које се могу сматрати за постојане, наводи своје оживљење у сваки поважнији свечани дан, при сваком народном сабору. Спољашњу трговину водили су Црногорци пре са Млетачком Републиком до самог Наполеоновог разрушења ове, а сада је воде преимућствено са Далмацијом. Котор је овде главна трговачка тачка, на коју се са стране Црногораца доноси преимућно, премда не искључиво, земаљски производи. Професор-историк може се у томе уверити из обичних комерцијалних дата, која долазе покадшто у новине с которске берзе“.

Побијајући, даље, произвољна тврђења швајцарског научника, Жујовић убедљиво доказује да он брка основне појмове из историје наших народа, тако, например, истиче да Шер не ди-

ференцира Црногорце и ускоке, да не познаје специфичности ратовања наших народа с Турцима и да отуд долази до сасвим произвољних констатација и неправилних закључака:

„Оборити аргументације проф. Шера могу, што но реч, једним махом пера. Поштовани професор смешао је ту две различне ствари, а та погрешка и јест основ његовог суда над Црногорцима: ја разумем Црногорце и тако зване Ускоке. Ја имам основ предпоставити, да о овим последњим професор до сада ни чуо није, јер иначе он никојим начином не би могао зборити о црногорским пљачкама. Црногорци су нешто друго, нешто одлучно од ускока и по приватном и по публичном животу; ма да су једне крви, једне вере и једног језика с њима. Црногорци су јединице, сачињавајуће црногорско господарство, црногорску кнежевину. Црна Гора — то је монархија у новом стилу. Њени су одношаји према другим државама тако исто регулирани по међународном праву, као и код других држава. По томе Црна Гора одговара за своје поданике свуда и у свако време. Не може ли дакле професор Шер документално потврдити такве црногорске пљачке, које би му дале основа назвати тај народ — разбојницима и по рођењу и по занату? Историја узајамних одношаја Црне Горе и Далмације даје ли историку право, износити поменути суд над Црногорцима, и ако даје, није ли му воља показати факта из тих одношаја?“

Прелазећи, у своје даљем излагању, на ускоке, Жујовић, с детаљним познавањем ствари, објашњава ко су били ускоци, шта су значили и какву су улогу играли у историји наших народа и њихових националноослободилачких борби против турских завојевача:

„Сасвим друкчије стоје тако звани ускоци. Ово су људи, који су ускочили и ускачу преко границе Црне Горе, како из саме Црне Горе, тако и из свих других земаља, суседних Црној Гори, Босне, Херцеговине, Албаније, па и из кнежевине Србије, но највише из средине народа сасвим притиснутих од турске владе. По томе ускоци су они, којима је додијала страшна и неумољива тиранија турска, која заиста само рођење опредељава, да покају своје старе, да силом силу одбију. Они живе у четама, и у четама ударају на Турке. То ударање они рачунају као свети задатак свога живота, као свету освету за неизбројима и неизмерна зла, што починише и не престају чинити Турци њиховој браћи Србима уопште. . . Ускоци су подпуно независни: док је коме воља остати у чети, он остаје, а иначе се удаљава. С Црногорцима се они друже само у време војевања ових са Турцима. Но кад се мир закључује, то се никакви услови мира на ускоке не односе, нити они оћеју да знају за какве услове. . . Ускоци остали су опет оно, што су и били: неумитни и заклетни борци противу турских зулумџара“.

Побијајући Шерову произвољну интерпретацију узрока црногорско-турских војевања, Жујовић овако поставља ствар:

„Мало друкчије стоји ствар црногорска према суседним муслиманима. Овде стоји с једне стране Турчин, скрушитељ српског богатства и величаштва, који се решио сагрти и ту самосталност, коју уживају непуно 200.000 Црногораца, а с друге стране стоје Црногорци, који бране више од четири века своју самосталност. Резултат је тих двеју противности често војевање Црногораца са Турцима; као повод тој војни нити су служиле, нити служе плјачке, већ земља (територија), у чему се проф. Шер може убедити, ако буде мотрио барем последње догађаје на Балканском полуострву, а још прије може се уверити из листова: „Меморијал Дипломатик“ и „Монитор“ за прошлу и почетак ове године“.

Као многи литерарни и културни историчари код западно-европских народа, тако је и Шер недовољно познавао словенске народе, њихову књижевност и просвећеност. Жујовић је био први у нас који је то не само осетио него и отворено рекао:

„Ја не одричем исторично знање Шеру што се западне Европе тиче, но му побијам сваки ауторитет што се тиче историје Славена. Ја не зборим да он треба као основателни историк да зна и историју народа славенских, но протестујем против недостојног смеха и против лажне карактеристике, кога врлине не само што до данас нико порекао није, но напротив свуд су биле предметом уважења и симпатије. Ја не одричем способност професора Шера да забавља своје слушаоце смешним анекдотама и немудрим „вицовима“ у односу према појединим личностима и не браним му да то чини и у будуће; али да се изводи на сцену непаметног смеха и још непаметнијих „вицова“ народ — против тога ја протестујем свом силом љубави према истини и човечанству уопште. Називати Црногорце „разбојницима и по рођењу и по занату“ толико је као кад би ја казао да се Немци особито одликују националним идиотизмом... По томе и ја позивам професора Шера: или да узме натраг своју карактеристику Црногораца т. ј. да је призна за несправедљиву, или нека обори моје противне доказе и докаже своју справедљивост. У случају ако се професор Шер не би одазвао на мој позив, ја ћу такав поступак примити за непоуздање професора у своје знање“.

По себи се разуме, Жујовић је добро знао да га Шер неће удостојити свога одговора ако он свој чланак не преведе на немачки и не објави у ком швајцарском листу. Чим му је чланак изишао у *Застави*, Жујовић га је превео и послао у Берн социјалистичком листу *Bund*. Када се зна какав је велики ауторитет уживао Шер у читавој Швајцарској, па чак и код социјалиста — иако је био само грађански демократа — онда је разумљиво какву је сензацију претстављало објављивање Жујовићевог чланка у овом напредном швајцарском листу, који је међу студентском омладином изванредно много читан и високо цењен. Само, редакција је учинила једну омашку, која је и нехотице послужила Шеру да се пакосно потсмехне Жујовићу, иако кривица

није била до њега. У немачкој публицистици тога времена постојао је шовинистички обичај понемчавања личних именица, па чак и личних имена, тако да је редакција прекрстила и Жујовићево име: од Србина Живојина постао је — Немац Виталис. Презиме је остало српско. Чланак је изишао у броју од 25 марта, а испод текста стојао је потпис: Виталис Жујовић.

Шер је ово једва дочекао и у свом одговору, датираном у Цириху 28 марта и објављеном у истом листу, изјавио је да ни међу ђацима Политехнике, ни међу студентима Филозофског факултета, нема никаквог Виталиса Жујовића. На основу тога Шер је оспорио право Жујовићу да се уопште назива његовим учеником. Шеров одговор је из швајцарског листа преведен на српски и објављен у *Застави* од 29 априла 1867 под насловом: *Ограда проф. Шера*. Овај одговор је типичан пример претенциозног, високопарног, охолог држања велике већине тадашњих немачких и других западноевропских научника према балканским и уопште источним народима. Илустрације ради, навешћемо овде само неколико пасуса из Шеровог одговора, да бисмо показали са какве је уображене висине и каквим је саркастичним катедарским тоном стари Швајцарац читао лекцију нашем младом Балканцу:

„Ја сам тек данас доспео да прочитам ову чудновату мешавину од комплимената и увреда, од наивног незнања и још наивнијег копешања. Та је мешавина потписана некаквим Виталисом Жујовићем, који се за мог слушаоца издаје. . . Ако је он мој слушалац, то није ништа друго до — да употребимо његово сопствено разликовање између Црногораца и ускока — „ускок“, а то немачки значи „Einspringling“, као што нас он милостиво поучава. Али „ускоци“ т. ј. они што без дозвољења на слушалачким клупама седе, требало би да су учтивiji. . . и да се особито до тог безобразлука не осиле да хтедну поучавати своје професоре, код којих се и од којих се сами уче. Ми у средњој и западној Европи нисмо још тако далеко, да морамо примити поуку од људи „тамо далеко у Турској“, који се хране мрвама с нашег културног стола“.

Веран своме обичају да прави вицеве на рачун малих балканских народа, а нарочито на рачун Црногораца, Шер је у овом свом одговору направио такав један виц којим је хтео да забашури недостатак стварне научне аргументације и озбиљних, образложених доказа:

„Ја сам у једној мојој прелекцији морао мимогред споменути ону пљачку, јест пљачку, коју су починили Црногорци — а не ускоци — усред мира у турској земљи год. 1852, по повратку њиховог владике(?) Данила из Петрограда; пљачку која је као што је познато причинила, те се више или мање увеличао већ започети заплет источног питања. Том приликом ја назвах, веран свом начелу да људе и ствари по имену зовем, Црногорце разбојничким народом. И при том остајем, ослањајући се наравно

на друге „изворе“, а не на которске трговачке новине и Хибнелове статистичке таблице. Ја се још пустих и почех разлагати, како су житељи црних брегова, услед васцела положаја њине отачбине, упућени били на пљачку као на спомоћно средство; ја споменух и то, како се наравствени појмови и погледи народни управљају по степену њиног изображења...“

На крају свог одговора Жујовићу Шер је свесно и намерно нанео још једну тешку увреду не само Црногорцима него и свима осталим Балканцима, рекавши између осталог и ово:

„Ни један зналац и разуман човек неће очекивати, да ћу ја икада удостојити још каквог одговора Виталиса Жујовића. Може бити учинио сам и сувише код зналаца и разумних људи, што сам се и овомлико упустио у бесправну интерпелацију. Незналицама пак и људима неразумним препоручујем, нека узму другу свеску *Турске историје*... од г. Розена, од човека који знаде нешто више од Виталиса Жујовића о етнографским одношајима Балканског Полуострва“.

Већ само Шерово упућивање на Розену *Историју* претставља најтежу увреду, јер се у њој о Црногорцима говори на исти начин као на предавањима професора Шера. Критички говорећи, Георг Розен (Georg Rosen, 1820—1891) уопште није био никакав научни ауторитет за историју Турске и балканских народа. Дипломата по професији, Розен је пропутовао многе земље на Истоку (Србију, Бугарску, Турску, Сирију, Палестину, Перзију, Кавказ); бавио се не само историјом него и литературом, филологијом, лингвистиком, етнологијом. Писао је, поред историских дела, разне граматике и синтаксе, састављао антологије народних песама, преводио оријенталне писце и бавио се и разним другим списатељским пословима. Више дипломата и публициста него историчар и научник, Георг Розен је написао и *Историју Турске од победе рефорама 1826 до Париског уговора 1856*. (Geschichte der Türkei von Sieg der Reform 1826 bis zum Pariser Traktat 1856), коју је Шер високо ценио, али која је написана не само без довољно познавања историје балканских народа него и без толико потребне објективности. У своме одговору Жујовићу Шер је цитирао овај карактеристични пасус о Црној Гори из Розенове *Историје Турске* (II, 161—162): „Суседне области патиле су многу од самовласне слободе црногорских становника; наслеђена мржња против Турака, оскудица на дому и страст за пљачкањем побуђивали су Црногорце да непрестано упадају у босанске и банске долине, где им ни хришћанска имовина није била света, а немоли турска. И у далматинским пограничним околностима гужили су се људи како их Данилови поданици пљачкају“. Као што се види, из оваквих и сличних „историја“ црпао је цитирани професор обавештења за своја предавања о балканским народима.

У истом броју *Заставе* од 29 априла 1867, одмах иза Шерове *Ограде*, изишао је и одговор његових ученика под насловом *Пут к истини*. По стилу судећи, овај напис није искључиво Жујовићев састав — зато, вероватно, није ни потписан — него има карактер колективне изјаве читаве једне групе циришких студената, чланова Славенског друштва. Али, иако се у овом саставу укрштавају два стила, јасно се осећа, на неколико места, снажни и упечатљиви стил првог српског социјалисте. Тако, на пример, мислимо да смемо тврдити — на основу брижљиве анализе текста — да ова два значајна пасуса (а нарочито други) потичу из Жујовићевог пера:

„Ми Славени, који овде у Цириху живимо, подигосмо пре кратког времена наш глас противу клевете управљене од овд. професора историје против Црне Горе, која се кроз 500 година неуморно бори за слободу хришћанску и људску. Да има Црна Гора сразмерно више плодноне земље и сразмерно мање обиталаца, него благословена Швајцарска, то се може сваки из земљописа уверити и чути, који хотимце на ушима не седи, и који се не може оканути свог уображења, да је Црна Гора пусто, стеновито, дивље гњездо, из ког излази шакал у подобију човека и у турске пределе упада, и упадали мора, да крађом и убијањем своје легло, које за грабежи и крвљу чезне, одржи. Тако изведе-ну истину познаће сваки лако. Да ли је кадгод било хришћанских народа, и да ли се још и данас таквих налазе, који би из наклоности, или из дужности, или из самог убеђења својим кнезом, или патријархом, у име чесног крста предвођени били само ради крађе, то досад још није чувено било. Каже ли се, дакле, да је Данило глава државе, чије су намере досад чисте и племените биле, и чију земљу Европа уважава и чува, да са хајдучким четама у Турску упада, онда се каже једна лаж, која не само као така, него и као клеветање једнога народа енергично се натраг одбацити мора.

Ко страховито господарење Инглеза у Индији читавом инглеском народу пребацити хоће; ко Арамије у Абруцима са читавом Италијом идентифицира; ко хоће крађу и ритерство у средњем веку, у ком је право јачега владало, као један важан културни моменат подићи; ко бећаре са мађарским патриотским намерама у једну категорију ставља; ко процедуру вешања под Муравијевом и Бергом, и печене попове у хуситском рату, и оне убијене шпијуне у пољском устанку, као карактеристику једног народа и као мерило за њихово изображење употребљава, тај је заиста либералан човек, јер он не само да жигоше све народе у свету као добро организиране разбојничке дружине него и као систематично изображење лоповске фамилије...“

У своме одговору Шеру српски студенти су отворено устали против оваквих неправилних уопштавања „високо учене господе“ са европског Запада, затим крепко изобличили „њихову то-

леранцију“ и „њихов социјални такт“ и, најзад, гласно протестовали против недемократског поступка циришког професора, који их — „са подсмевателним упућивањем“ — тера у њихову „мање изображену домовину“. Своју речиту изјаву српски студенти завршавају овим речима:

„Ово неколико редака нека буде наша последња апелата које ми предајемо јавности на републикански народ, јер њему приличи пресуда у овом случају, и ми се уздамо да ће он бити за нас, који смо јуначки на мегдан изишли да се боримо, а осудиће онога, који је покушао да нама, у страниј земљи, у либералној публици непријатеље створи“.

Поменути швајцарски лист Bund донео је у преводу и овај последњи одговор српских студената на видном месту, али Шер овај пут уопште није одговорио. Но, изгледа да је и он сам убудуће ублажио свој познати суд о Црногорцима, јер после ове полемике нису се чуле даље жалбе против Шера. Да ли је Жујовић и после тога похађао Шерове часове из новије политичке историје није познато, али да су српски студенти у Цириху радо слушали Шерова предавања сведочи Павле Поповић у својој расправи о Светомиру Николајевићу (*Српски књижевни гласник*, 1922). Биће да је и он отада водио мало више рачуна и о националном поносу својих српских ученика, а можда се и сам уверио да Розенова *Историја Турске* није нимало објективна, па је потражио и нашао тачнија обавештења о балканским народима.

Једно је сигурно: у Шеровој *Историји светске књижевности* одељак о словенским литературама у трећем немачком издању (1869) боље је обрађен него у другом издању (1861). Вероватно је ова полемика позитивно утицала и на самога Шера, који се ипак потрудио да уђе мало дубље у словенске литературе и у њихов културни живот. Наравно, он се ни тада није успео ослободити оног типично германског, ускогрудог и једностраног, погледа на Словене. Мали је број немачких научника тога времена који нису били прожети оном специфично ненаучном теоријом о супериорној германској раси, с једне, и о инфериорној словенској раси, с друге стране. Свих једанаест немачких издања Шерове *Историје* (последње издање објављено је 1926) дишу тим духом према Словенима.

Па ипак, и поред свих тих предрасуда и предубеђења према Словенима, Шерова *Историја* преведена је и на руски, и на пољски, и на чешки, и на остале словенске језике. Али већином без четврте књиге, у којој је реч о словенским литературама. Тако, например, руски преводилац, Александар Пипин, професор Универзитета у Петрограду, превео је Шерову *Историју* са другог немачког издања само у три књиге; уместо четврте књиге написао је своју познату *Историју словенских литература* (1865). Српски преводилац, Стојан Новаковић, превео је Шерову *Историју* са четвртог немачког издања, али опет само три књиге. Прва

књига Новаковићевог превода изишла је 1872, друга и трећа књига 1873. У своме предговору првој књизи Новаковић изричито вели:

„Међу прве ствари. у којима ми не смемо пристати уз писца, долази његов по каткад чисто немачки поглед. Ради тога ми не можемо ни преводити четврту књигу, у којој се говори о Словенима. Макар да та књига не би пристајала за нас ни стога што је кратка, али је не можемо преводити ни због правца којим је написана. Да би затурио Словене на најниже место у историји књижевности, писац радо превиђа што они имају, радо тражи од њих оно, што се није ни могло јавити. Јер никад није следство да нешто неће никад ни бити, ако се до извесног времена није догодило. . .“

Један део наше књижевне критике замерио је прво Стојану Новаковићу што је превео, затим Министарству просвете што је одобрило и препоручило за школски уџбеник и, најзад, Државној штампарији што је објавила у државном издању Шерову *Историју*, а један критичар је изричито рекао да „после Шерових тешких увреда нанесених Црногорцима и свима Словенима није уопште требало превађати Шерову *Историју* ни на један словенски језик, а најмање на наш српски језик“. Све ове критичке примедбе јасно показују како је снажно одјекнуо глас Живојина Жујовића, који је умро две године пре објављивања Новаковићевог превода, али чија се смела реч урезала дубоко у свест наше родољубиве јавности и нашег пробуђеног јавног мњења. Жујовић је устао против Шера 1867, а Новаковићев превод угледао је света 1872 и 1873, што значи да се и после пет до шест година још памтила његова одважна критика једнога од најугледнијих тадашњих европских научника. Више још, то значи да је љубав према истини и верност према народу код наших првих социјалиста била јача од свих европских ауторитета и репутација.

Међутим, објективност захтева да се констатује да има и немачких критичара који су не само уочили него и указали на извесну пристрасност у Шеровим оценама и судовима. Тако, на пример, у *Мајеровом лексикону* (књ. X, стр. 1189, издање 1929), поред свих заслужених признања, речено је и ово: „Шер је био писац блиставе живости, инспирисан, али без мере у својим антипатијама, писац од оштрине која сече и, понекад, сочне грубости“. У сваком случају, када је онако безобзирно насрнуо на Црногорце, Шер је био лоше инспирисан, резао је своје карактеристике са таквом оштрином која затрепашћује и са суровом грубошћу која није била ни сочна, ни духовита, него само лишена историске истине и основног познавања ствари.

Посматрана из удаљене временске перспективе, полемика Живојина Жујовића и Јоханеса Шера има велики културно-историски значај. Колико је познато, то је први случај да је

један наш млад студент, који се школовао на чувеном европском универзитету, у високо културној средини, имао храбрости да се смело, пркосно, готово изазивачки ухвати у коштац са једним својим професором, који је уживао велики научни ауторитет не само у својој земљи него и у читавој тадашњој Европи. Жујовић је тај подвиг учинио не на часу свога професора, пред својим колегама, него пред лицем читаве јавности, преко дневне штампе, пред јавним мњењем једне стране земље и једног страног народа.

Можда није претерано рећи да је швајцарска штампа била једина у тадашњој Европи која је имала толико толеранције и широкогруде објективности према малим, заосталим балканским народима, да је дозволила да се о њима може дискутовати и полемисати са оваквом смелошћу и отвореношћу као што је то чинио Живојин Жујовић. У тадашњој Француској Наполеона III Бонапарте, у конзервативној, лордовско-аристократској Енглеској, да уопште и не говоримо о хоенцолернско-бизмарковско-молткеовској Прусској и царистичкој Русији, овакве дискусије и полемике нису се дале ни замислити. Познато је са колико је презриве ироније „гвоздени канцелар“ Бизмарк говорио о „малецној Херцеговини“ на први одјек Невесињске пушке. Пруски јункери, француски бонапартисти, енглески лордови и аустријски грофови говорили су са истим сарказмом и о Црној Гори, и о Србији, и о Бугарској и о осталим балканским народима.

Пада у очи чињеница да Жујовић, у својој полемици, није навео један јак аргуменат који је могао успешно да употреби против Шера. Наиме, није споменуо да је, у својој младости, и сам Шер стајао на демократским позицијама, када је 1848 активно учествовао у револуцији у Виртембергу, када је као народни посланик и вођа Демократске партије у Народној скупштини грмео против апсолутизма, монархизма и феудално-јункерског режима, када се залагао за победу републиканске демократије и када је, после угушења револуције, не желећи да приклони главу реакцији, емигрирао у Швајцарску, где је нашао своју другу отаџбину. Осуђујући с разлогом Шеров испад против Црногораца, Жујовић је имао пуног моралног права да постави питање Шеру: како се његова нова политичка оријентација слаже са слободарским идеалима његове младости? И како он, Шер, који је некада активно учествовао у четрдесетосмашкој револуцији у Немачкој, сада не може или неће да разуме национално-ослободилачке тежње и борбе балканских народа? Вероватно Жујовић није знао за ове појединости из револуционарне прошлости Јоханеса Шера, јер би их иначе свакако употребио као снажне аргументе у полемици. Називајући ослободилачку, револуционарну борбу Црногораца убијањем и пљачкањем, стари Шер је демантовао самога себе и дезавуисао младога Шера.

Најзад, заслуга је Светозара Милетића који је у *Застави* донео, у српском преводу, прво Жујовићев чланак у одбрану

Црногораца, затим Шеров одговор Жујовићу, и одмах затим, у истом броју, завршни одговор Шеру. На овај начин, стојећи на правилном демократском принципу да увек треба омогућити да се чује и једна и друга страна, Милетић је обавестио читаоце *Заставе*, а то значи читаву нашу јавност, о целој овој дискусији, која је на овај начин добила најшири публицитет. Као што је познато, *Застава* је од почетка свога излажења плански и систематски обавештавала нашу јавност о свему што се догађало не само у Војводини него и у осталим јужнословенским земљама, а нарочито у Црној Гори. Док су војвођански песници по часописима и календарима објављивали одушевљене химне и апотеозе црногорском јунаштву, дотле је *Застава* бележила сваки црногорски окршај с Турцима, а о њиховим победама доносила читаве чланке и уводнике. Према томе, сасвим је разумљиво што је *Застава* с нарочитим задовољством донела превод Жујовићевог чланка из швајцарског листа, да би и наша јавност сазнала како наши омладинци и у далеком, туђем свету бране углед Црне Горе и част Црногораца од неоснованих критика и неправичних оптужби. Објективности ради, *Застава* је донела и превод Шеровог одговора Жујовићу, али је одмах иза тога, на истој страни и истим словима, објавила и завршни одговор српских цитришких студената Шеру, тако да су последњу реч у овој полемици имали браниоци Црне Горе и однели коначну победу над покушајима фалсификовања и мистифицирања црногорске историје.

Др. Коста Милутиновић